

Hagecius Hermeticus Astrologické souvislosti vědeckého díla Tadeáše Hájka z Hájku¹

VOJTĚCH HLADKÝ

Hagecius Hermeticus. Astrological context of the scientific work of Tadeáš Hájek z Hájku (Thadeus Hagecius). The article discusses three astrological and hermetic treatises edited and published by Tadeáš Hájek z Hájku (Hagecius) in 1564 under the title *Astrologia opuscula antiqua*. It presents Tadeáš's background regarding hermetic and occult knowledge and investigates the connections between the three above mentioned treatises and his other works and activities.

Keywords: Tadeáš Hájek z Hájku (Hagecius) • renaissance astrology • hermeticism
• history of medicine

Spis *Astrologica opuscula antiqua* (*Staré astrologické spisky*)² patří mezi většinou opomíjená díla z pera významného českého vědce rudolfínské doby, Tadeáše Hájka z Hájku (1526–1600).³ Důvody malého zájmu učenců a historiků vědy o tuto Hájkovu publikaci se zdají být dva. Jednak se na první pohled nejedná o původní práci, neboť Hájek zde vydává a komentuje cizí texty, jednak jde o tematiku, která je z hlediska pozdějšího vývoje vědy odsunuta stranou jako mimovědecká. Přesto, jak uvidíme, existují zajímavé souvislosti mezi Hájkovou edicí těchto astrologických spisů a jeho další vědeckou a publikační aktivitou, které si zaslouží podrobnější pozornost.

¹ Tato publikace vznikla v rámci projektu *Renesanční filosofie a věda* (GA ČR 15-06802S). Za kontrolu překladu latinských textů děkuji Mgr. Janu Morávkovi.

² *Astrologica opuscula antiqua. Fragmentum astrologicum, incerto autore, in quo, praeter cetera, aliquot exemplis ostenditur, quomodo medicatio ad astrologiam rationem sit accommodanda. Liber regum de significationibus planetarum in duodecim domicilis coeli et de natura duodecim signorum zodiaci. Liber Hermetis Centum aphorismorum, cum commentationibus Thaddaei Hagecii ab Hagek D. Omnia nunc primum in lucem edita. Praegae, excudebat Georgius Melantrichus ab Aventino, MDLXIII.*

³ Podrobněji o nich hovoří ve své skvělé studii o alchymické činnosti Tadeáše Hájka z Hájku Ivo PURŠ [15], s. 437–440. Zd. HORSKÝ [9], s. 218, se o nich zmiňuje pouze *en passant* v kontextu Hájkových astronomických zájmů. Datum narození Tadeáše Hájka upřesnil na rok 1526 ŠMOLKA [16].

Spis *Astrologica opuscula antiqua* vyšel v roce 1564, kdy bylo Hájkovi 38 let. Do té doby máme zaznamenáno 15 dalších jeho publikací (někdy se jednalo jen o několik drobných veršů).⁴ Hájek vydal práce věnované astronomii (hned jeho první spis *Diagrammata seu Typi eclipsium Solis et Lunae futurarum*, 1550?), ale především spisy věnované astrologii, mezi něž patří velké množství tak zvaných *Minucí*, tedy astrologických předpovědí pro daný rok (od r. 1554 celkem šest). S jeho astrologickými zájmy souvisí i první vydání *Metoposkopie*, nauky o zkoumání charakteru člověka a jeho osudu na základě vrásek na čele (z r. 1562).⁵ V daném kontextu tak ve skutečnosti působí marginálním dojmem spíše ty Hájkovy spisy, ve kterých se věnuje tématům, jež jsou dnes považována za v pravém slova smyslu vědecká. Je to *Řeč o chvále geometrie (Oratio de laudibus geometriae)*, 1557), která vznikla v těsné souvislosti s jeho pokusem zlepšit výuku matematiky na Karlově Univerzitě,⁶ a dále proslulý překlad Mattioliho *Herbáře* (1562). Jiná Hájkova vědecká díla, na příklad jeho slavná *Dialexis* (1574) o supernově v Kassiopeji, měla teprve vzniknout.

Zdá se tedy, že úsilí, které Hájek věnuje vydání těchto tří astrologických spisů, zapadá velmi dobře do jeho dosavadních zájmů a publikačních aktivit. Ve skutečnosti navazuje na rodinnou tradici, neboť hermetickými naukami a astronomií se zabýval už jeho otec Šimon.⁷ Není vůbec náhodou, že právě v domě U Hájku, odkud získala rodina své přízvisko, se v Praze později ubytoval slavný anglický učenec, vědec a mág John Dee, jemuž dal Tadeáš svůj dům k dispozici. Dee zde prováděl spiritistické seance, během nichž používal svého (nechvalně) proslulého žáka a spolupracovníka Edwarda Kelleyho jako médium. O seancích se nám zachoval následující záznam, v němž je popsána originální alchymistická symbolika, která zdobila Hájkovo obydlí a která zjevně souvisí s hermetickými zájmy jeho otce Šimona:

Praha 1584

15. srpna, středa. Začali jsme na nanebevzetí blažené Panny Marie. Ve skvělém malém vyhříváném pokoji či studovně Dr. Hájka, který mi půjčil svůj dům u Betléma [tj. u Betlémské kaple] na Starém Městě v Praze. Zdálo se, že tato studovna byla dříve (roku 1518) studovnou nějakého badatele či alchymisty] zběhlého ve věci posvátného kamene. Na různých místech studovny bylo zlatými a stříbrnými

⁴ URBÁNKOVÁ – HORSKÝ [19], s. 21–25.

⁵ Srov. HORSKÝ [9], s. 197–201, 217–220, 233; SMOLKA [17].

⁶ Srov. HORSKÝ [9], s. 280–281.

⁷ HORSKÝ [9], s. 148–150, 189–190, 214–215, 239–240; PURŠ [15], s. 425–428.

písmeny zaznamenáno jméno Šimon Bakalář Pražský a mezi spoustou dalších věcí napsaných překrásně ve studovně (množství hieroglyfických filosofických značek ptáků, ryb, květin, plodů, listů a šest nádob jakoby k filosofickému dílu) byly nade dveřmi tyto verše:

Ozdoba věčně krásná a sláva náleží tomu,
jehož nadáním má stěna zde přemnoho barev.

A o filosofickém díle (na jižní straně studovny) bylo nejvýše, ve třech řádcích, napsáno následující:

Jestliže se bílá žena vdá za červeného manžela, hned se objímají a v objetí počínají. Skrže sebe se rozpouštějí, skrže sebe se někdy zdokonalují, takže se to, co bylo dvojí, stane v těle jedním. Nejprve jsou dvě věci, Slunce s Měsícem, přesto jsou v hloubi. Proved' to a uvidíš, že z nich je i kámen Rebis [= božský hermafrodit].

Za vlády Měsíce dokončí Slunce svým působením Rebis. Slunce přichází k Měsíci středem, vytváří jedno. Slunce napíná plachtu, prochází nebem po ekliptice. Běží, kudy se Měsíc vysoko na obloze znovu vrátí, aby přijal světlo, které dává Slunce. Ve skutečnosti neodchází, nýbrž chce zůstat spolu s ním, s jistotou osvětluje zjevně mrtvé tělo. Kdybys znal Rebis, odhalil bys, co to je. Toto umění je drahé, krátké, lehké a vzácné. Naše umění je hrou pro chlapce a prací pro ženy. Synové tohoto umění, všichni pochopte, že nikdo nedokáže sklízet plody našeho elixíru jinak než vstupem našeho kamene živlů. Ačkoli hledá jinou cestu, na žádnou cestu nevstoupí, ani se jí nedotkne. Červen je Dílo, které vzniká pouze ze zlata, když vstoupí do své vlhkosti.⁶

A tak to končilo.⁸

⁸ „PRAGAE 1584. *Augusti 15. Wednesday*, we began on the day of the assumption of the blessed *Virgin Mary*: in the excellent little stove, or study of *D. Hageck* his house lent me, by *Bethlem* in old *Prage*: which study seemed in times past (anno 1518) to have been the study of some student, or A- skilful of the holy stone. A name was in divers places of the study, noted in letters of gold, and silver, *Simon Baccalaureus Pragensis*, and among other things manifold written very fairly in the study (and very many *hieroglyphical* notes *philosophical*, in birds, fishes, flowers, fruits, leaves, and six vessels, as for the *Philosopher*[']s works) these verses were over the door:

*Immortale decus par gloriaque illi debentur
cuius ab ingenio est discolor hic paries.*

Úryvek jsme zde kvůli jeho závažnosti citovali *in lato*, neboť je na něm dobře patrné tradiční spojení mezi hermetickými vědami, konkrétně alchymíí, a astronomií či spíše astrologií. Slunce a Měsíc, které v alchymistické symbolice odpovídají zlatu a stříbru, hrají svou roli i při vytváření Velkého Díla, jež má podobu hermafrodita, tradičně označovaného jako Rebis.⁹

Vraťme se však ke knize *Astrologica opuscula antiqua*. Po programovém dedikačním listu (fol. A2r–A4v) následují tato tři latinská astrologická pojednání:

1. *Fragmentum astrologicum vetus, continens in se multa utilia ad medicinam facientia* (*Starý astrologický zlomek, který obsahuje mnoho užitečného pro lékařství*).¹⁰

2. *Liber regum de significatione planetarum in duodecim domibus coeli* (*Knihla králů o významu planet ve dvanácti domech nebe*).¹¹

3. *Hermetis astrologi centum aphorismorum liber, una cum commentationibus Thaddaei Hagecii ab Hagek D.* (*Knihla sta výroků astrologa Herma [Trismegista], doprovázená komentáři Dr. Tadeáše Hájka z Hájku*).¹²

And of the Philosopher[?]s work (on the south-side of the study) in three lines uppermost was this written:

Candida si rubeo mulier nupta sit marito, mox complectuntur, complexa concipiuntur. Per se solvuntur, per se quandoque perficiuntur, ut duo quae fuerant, unum in corpore fiant. Sunt duae res primo, Sol cum Luna, tamen in imo, confice, videbis, fit ab hiis lapis quoque Rebis [corr. ex „Rebus“].

Lunae potentatu, peregit Sol Rebis actu. Sol adit Lunam per medium, rem facit unam. Sol tendit velum, transit per ecliptica coelum. Currit ubi Luna recurrit hunc denuo sublima. Ut sibi lux detur, in Sole quae retinetur. Nec abiit vere, sed vult ipsi commanere, illustrans certe defunctum corpus aperte. Si Rebis [corr. ex „Rebus“] scires, quid esset tu reperires. Haec ars est cara, brevis, levis atque rara. Ars nostra est ludus puero, labor mulierum. Scitote omnes filii artis huius, quod nemo potest colligere fructus nostri elixiris, nisi per introitum nostri lapidis elementati, etsi aliam viam quaerit, viam nunquam intrabit nec attinget. Rubigo est Opus, quod fit ex solo auro, dum intraverit in suam humiditatem. And so it ended.“ Meric CASAUBON. *A True and Faithful Relation of What Passed ... between Dr John Dee ... and Some Spirits ...*, London, 1659, s. 212. Na toto svědectví o Hájkoví upozornil HORSKÝ [9], s. 218. Srov. rovněž PURŠ [15], s. 427–430, FENTON [7], s. 216.

⁹ Srov. PRIESNER – FIGALA [14], „Hermafrodit“ (s. v.), s. 125.

¹⁰ Text je dále rozčleněn následujícím způsobem: kap. 1–11 (fol. B1r–D3v), Hájkův komentář (fol. D3v–D4r), kap. 12–15 (fol. D4v–E2r), Hájkův úvod ke kapitole připojené k hlavnímu textu (fol. E2v), připojená kapitola (fol. E3r–F1v).

¹¹ Text se skládá ze dvou částí, v nichž se pojednává o sedmi planetách, hlavě a ocasu Draka (fol. F1v–G2r) a o dvanácti znameních zvířetníku (fol. G2r–H1v).

¹² Fol. H2r–R1r.

O přesné identifikaci prvních dvou textů nepanuje mezi učenici shoda.¹³ Sám Hájek tvrdí, že první z nich objevil v jednom starém rukopisu, který pocházel z knihovny Karlovy univerzity.¹⁴ Zároveň je patrné, že si byl dobře vědom fragmentární povahy tohoto textu, který má opravdu charakter jakýchsi rukopisných excerpt z několika různých astrologických spisů, jež podle všeho ve své edici spojil definitivně dohromady až Hájek.¹⁵ Otázku autorství prvních dvou spisů však můžeme nechat stranou a zde se spíše pozastavit nad tím, proč Hájek usoudil, že si dané texty zaslouží vydání a komentář.

¹³ WIERSCHIN [20], s. 30–38, popisuje rukopis uložený v Lüneburgu (Ms Miscell. D 2°13, no. 11-12), který pochází podle všeho z Prahy, kde byl přepsán v r. 1389. Obě pojednání přepsal stejný písař (D), podle Wierschina je autorem druhého spisu Mesahallach (Mášá'allách ibn-Atarí), na rozdíl od předchozí identifikace, kdy byl jako jeho autor určen Gergis (Jergis, Germa z Byblónu), srov. THORNDIKE [18], s. 718. ZINNER [21], no. 2338, určuje druhou část prvního spisu jako výpisky z díla Arnalda z Villanovy, jak ostatně říká už sám Hájek (fol. E2v).

¹⁴ „Zbývá, abych řekl něco o následujícím dílku. Přepsal jsem je z jakéhosi starého rukopisu, který jsem si kdysi vypůjčil z knihovny Univerzity Karla IV. na Starém Městě pražském. Mezi jinými texty, které zde byly sebrány neuspořádaně a bez uvedení jména autora, se nacházely rovněž ty, jež nyní předkládáme veřejnosti a u nichž by se hodilo uvést označení zlomek, protože tyto texty nejsou ani úplné, ani nejsou sepsané podle jakékoli metody, nýbrž, jak se domnívám, byly někde vyexcerpovány. ... K tomuto zlomku byl připojen další spis nadepsaný *Kniba králů, o významu planet ve 12 domech nebe*, kterou jsme, vedeni určitým záměrem, považovali za nutné zařadit rovněž sem. Jak se zdá, čerpali odtud rovněž ti, kdo rozvíjeli podobné úvahy.“ (*Restat, ut aliquid de praesenti opusculo dicam. Descripsi id ex quodam antiquo codice, quem olim commodato acceperam ex bibliotheca Collegii Caroli Quarti, in Veteri Urbe Pragensi. In eo codice, inter cetera, quae ibidem confuse congesta erant et sine autoris nomine, haec etiam, quae nunc in publicum damus, continebantur, quibus fragmenti appellationem indere placuit, propterea quod nec integra essent, nec aliqua methodo conscripta, sed, ut suspicor, alicunde excerpta. ... Huic fragmento adiectus erat alius liber inscriptus Regum de significatione planetarum in 12 domibus coeli, quem nos certo ducti consilio hic etiam attextendum duximus. Inde apparet hausisse ceteros, qui de eodem argumento scripserunt.*) (fol. A3v–A4r)

¹⁵ „Následující kapitola byla původně zvlášť, připojená za následující *Knibou králů*. I když jsem rozpoznal, že je přepsaná z Arnolda [z Villanovy], přesto jsem ji sem chtěl připojit v poněkud opravené podobě, jelikož se sem hodí a následovala za předchozím výkladem a jelikož se mi zdálo, že tato kapitola je v Arnoldovi příliš zkomolená.“ (*Sequens caput erat seorsim, post sequentem Librum regum, adscriptum, quod etsi agnoscebam ex Arnolde esse transcriptum, tamen quia erat conveniens et appositum superiori tractationi, constaretque mihi illud caput in Arnolde admodum depravatam esse, volui illud aliquantulum correctius hic adiicere.*) (fol. E2v)

Třetí z pojednání, *Knihy sta výroků astrologa Herma [Trismegista]*, známá též pod jménem *Centiloquium*, je traktát, jenž byl ve středověku po slavném hermetickém traktátu *Asclepius* nejrozšířenější hermetický spis vůbec, což potvrzuje i skutečnost, že jen v Praze existuje ve třech rukopisných kopiích.¹⁶ Traktát sepsal někdy v polovině 13. století Stefano di Messina, jak naznačuje akronym složený z prvních písmen jednotlivých výroků: *D-o-m-i-n-o M-a-n-f-r-e-d-o i-n-c-l-i-t-o r-e-g-i S-i-c-i-l-i-e S-t-a-f-a-n-u-s d-e M-e-s-s-a-n-a h-o-s-f-l-o-r-e-s d-a-e s-e-c-r-e-t-i-s a-s-t-r-o-l-o-g-i-e d-i-v-i H-e-r-m-e-t-i-s t-r-a-n-s-t-u-l-i-t* (*Tyto květy z tajemství astrologie přeložil panu Manfredovi, slavnému králi Sicílie, Stefano da Messina*).¹⁷ Z tohoto akronymu stejně jako z názvu spisu je zároveň patrné, že hermetické vědění je i zde těsně spjata s astrologií. O spisu a legendární postavě Herma Trismegista říká Hájek následující:

K těmto dvěma dílkům připojujeme *Hermovy astrologické výroky*, které jsme opatřili několika poznámkami, aby byly pro čtenáře snadněji pochopitelné. Tyto poznámky jsme pak spíše narychlo zaznamenali, než že bychom je pečlivě sepi-sovali. Ty, které náležely ke zkoumání anebo o kterých se jinak zdálo, že nejsou k velkému užtku, jsme nechali stranou. Avšak o tom, kdo byl onen Hermés, nemohu říci nic jistého. Domnívám se jen, že to byl buď Arab, anebo Saracén. Albohazen Hali v části 7, kapitole 47 tvrdí, že Hermés byl mnohem starší než Ptolemaios.¹⁸ Židovský *Talmud* rovněž chválí jakéhosi Herma, jímž byl prý Henoch, vnuk Abraháma a Ketúry z Midjána, o němž se mluví v *Genesis* 25.¹⁹ Také Diodóros Sicilský dosvědčuje, že Mercurius, který se řecky nazývá Hermés,

¹⁶ Národní knihovna ČR, III. C. 2 (433), fol. 206r–208r; IV. C. 2 (629), fol. 38v–41v; VI. F. 7 (1144), fol. 22r–41r. Všechny tři rukopisy pocházejí z 15. století, srov. LUCENTINI – COMPAGNI [12], s. 31. Andreas Dudith ve svém listu adresovanému Hájkovi 17. února 1572 se o jeho komentáři k *Centiloquium* zmiňuje, chybně však určuje jako jeho autora Bethema: *Testor Rbeticum et carissimum hospitem meum, amicissimum tuum, Palaeologum, me tui studiosissimum esse iam ab eo tempore, quo doctum et elegantem commentarium tuum in Centiloquium Bethem etc. cum magna mea voluptate atque utilitate perquam diligenter evolvi*. A. DUDITH. *Epistulae*. L. SZCZUCKI – T. SZEPESSY (eds.), sv. II, M. BOROWSKA – N. SZYMAŃSKI – J. MAŃKOWSKI (eds.). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995, list 275.4–8, s poznámkou editorů *ad loc*.

¹⁷ LUCENTINI – COMPAGNI [12], s. 27–32. Ke středověkému latinskému hermetismu srov. EBELING [6], s. 75–83.

¹⁸ Albohazen Haly. *Libri de iudiciis astrorum*. Basileae, ex officina Henrichi Petri, Basileae 1551, s. 316.

¹⁹ *Genesis* 25,1–2, 4, oproti latinské *Vulgátě* Český ekumenický překlad *Bible* neoznačuje tuto starozákonní postavu jménem Henoch, nýbrž Chanók. Srov. EBELING [6], s. 68.

v Osíridově čili Serapidově době pochopil jako první nebeské pohyby.²⁰ Osiris však žil, když bylo Izákovi 80 let, takže se zdá, že sám Hermés byl současníkem Atlanta, Prométhea a Jóba. Avšak jestli to byl též Hermés, který sepsal tyto *Výroky* a další věci, jež všude kolují zaznamenané až podnes, se nikterak neodvažují tvrdit. Ať už byl tento Hermés kdokoliv, není pochyb o tom, že byl velmi učeným a zkušeným astrologem.²¹ (fol. A4r–v)

Pozoruhodné je časové zařazení Herma Trismegista. Jeho život totiž Hájek klade do období starozákonních praotců, mezi něž patří Abrahám, Izák či Jób, zároveň jej však považuje za jednu z bájných postav egyptské a řecké mytologie, jako jsou Osiris, Atlás či Prométheus. Hermés Trismegistos se tak stává skutečně prastarým mudrcem, mnohem starším než v jiných podání renesančních myslitelů, kteří Herma považovali spíše za současníka Mojžíše.²² Současně jsou v citovaných svědectvích Hermovi připsány výjimečné schopnosti pozorovat hvězdy a pochopit nebeské pohyby, takže se stává zakladatelem astronomie (a astrologie). Na druhou stranu Hájek přiznává, že si není zcela jist tím, zda lze Hermovi připsat autorství *Knihy sta výroků*. Je si tedy zjevně vědom toho, že jménem prastarého egyptského mudrce se zaštit'ovala řada jiných textů, které ve skutečnosti vznikly až mnohem později. A stejně tak je zřejmé, že mu unikl akrostich, který se dá složit z počátečních písmen jednotlivých výroků a který by mu umožnil poznat jejich skutečného autora.

* * *

²⁰ Diodóros Sicilský, *Bibliotheca historica*, I,15–16, srov. EBELING [6], s. 19–20.

²¹ *His duobus opusculis nos adiunximus Aphorismos Hermetis astrologicos, in quos nostras qualescunque effudimus verius, quam conscripsimus, commentationes, ut essent studiosis promptiores ad intelligendum. Qui pertinebant ad interrogationes, aut alioqui non magni usus esse videbantur, eos praeterimus. Quis autem ille Hermes fuerit, certi, quod affirmem, non habeo. Suspicio tamen Arabem, aut Sarracenum fuisse. Hali parte 7, cap. 47 Hermetem quendam longe antiquiorem Ptolemaeo ponit. Celebrant etiam Iudaeorum Talmud quendam Hermetem, quem dicunt fuisse Enoch, nepotem Abrabae et Cethurae ex Madian, de quo Gen. 25. Diodorus Siculus etiam Mercurium, qui Graecis Hermes dicitur, temporib. Osiridis sive Serapis primum coelestes motus deprehendisse testatur. Vixit aut Osiris, cum Isaac 80 annum ageret, unde apparet, ipsum Hermetem Atlanti, Prometheo et Iobo synchronum fuisse. Fueritne autem idem ille Hermes, qui bos Aphorismos conscripsit et quaedam alia, quae passim adhuc scripta circumferuntur, nihil affirmare audeo. Quisquis sane fuerit ille Hermes, antiquissimum certe et astrologiae peritissimum hunc fuisse, nullum est dubium.*

²² EBELING [6], s. 87–90. Podobnou koncepci jako u Hájka nacházíme u Marsilia Ficina v úvodním listu k jeho slavnému překladu *Corpus Hermeticum* z r. 1471: *Mercurii Trismegisti Pimander seu liber de potestate et sapientia dei*. Gerardus de Lisa, Treviso 1471, fol. 2r–4v, srov. COPENHAVER [3], s. 171–173.

Dále se zaměříme na Hájkovy vstupy a komentáře ke třem astrologickým textům, které ve skutečnosti tvoří značnou část celé knihy. Zejména to platí o posledním hermetickém spisu, kde jsou Hájkovy výklady velmi rozsáhlé. Vybrali a přeložili jsme pět ukázek, které mohou stát do značné míry samostatně a nesouvisí zcela bezprostředně s komentovanými texty. Hájek v nich formuluje svůj pohled na astrologii a načrtává obraz světa, ve kterém má tato nauka své neoddiskutovatelné místo. Zásadně se k ní vyjadřuje již ve své předmluvě, která působí jako jakýsi programový úvod k následujícím astrologickým spiskům:

(1) Stará doba ve své úctyhodné moudrosti se pro nás různým způsobem pokusila vyjádřit soulad horní části světa s částí spodní: Homér za pomoci zlatého řetězu,²³ Filón alegoricky za pomoci žebříku svatého patriarchy Jakuba, který se mu zjevil ve snu a je vztyčen od nejnižšího místa na zemi až k nebeské klenbě.²⁴ Aristotelés říká totéž na mnoha místech různým způsobem a stejně tak se všichni shodují na tom, že počátek našeho vzniku a zrodu věcí vyplývá (*manare*) z nebe a vychází odtud jako z vyšší přirozenosti. V tomto souladu nebe podporuje části mužské a aktivní, kdežto tato nižší místa naopak souvisejí s částmi ženskými a pasivními. A tak je tomu obecně.

Pokud by však někdo chtěl sestoupit až k jednotlivým druhům nebo konkrétním věcem a zkoumat na nich tento soulad, na řadě z nich lze jasně rozpoznat, že v některých převažuje povaha Slunce, v jiných povaha Měsíce, v jiných povaha Marsu, v jiných povaha Venuše. Martova hvězda tak uvádí do pohybu červenou žluč, Saturnova žluč černou. Síla Slunce přitahuje slunečné věci, Měsíc táhne vodu, morek, hlen a všechny měsíční věci, přičemž je tomu vůbec tak, že jednotlivé hvězdy vlévají (*infundunt*) prostřednictvím paprsků jednotlivým věcem, jim podřízeným a vůči nim analogickým, svou sílu a své vlastnosti. Odsud vplynuly signatury starých myslitelů a obrazy vyryté a vtiskuté do zlata a léčivých věcí, kterými konali obdivuhodná díla. A nejsou to věci neúčinné a pověrečné, pokud jsou ovšem užívány správně. Formy nižších věcí jsou ovlivňovány formami nebeskými, jak pěkně ukazuje ve svém 9. výroku Ptolemaios.²⁵ Avšak zde není prostor pro to, abychom o tom pověděli více.

Panuje tedy obecný souhlas, že příčina vzniku i zániku závisí na nebi a není nic, jakkoli by to z našeho hlediska mohlo být malé a bezcenné, co má svou sílu a ducha a co by nepřijímalo pohyb a působení od nebe a hvězd, jimž věci podléhají. Proto tam mají rovněž počátek ony obdivuhodné sympathie a antipathie,

²³ Homéros, *Ilias*, VIII.18–27.

²⁴ Filón Alexandrijský, *De somniis*, I,2–188, Filón zde vykládá *Genesis*, 28,12–15.

²⁵ Pseudo-Ptolemaios, *Centiloquium*, 9.

a nebude tedy zbytečné, ani pověřčné, ani neužitečné zabývat se astrologií, i když mnozí její nepřátelé o ní velkohubě blábolí a uměním, které neznají, zpupně pohrdají a vysmívají se mu. Dokonce bych řekl, že je to umění užitečné a nutné a je ho třeba považovat za velkou pomoc při zkoumání přírody i při léčení. V určitých dobách se totiž z hvězd prostřednictvím paprsků vlévá do věcí rozmanitý duch (*per radios spiritus ... infunduntur*), a když je v nich tento duch v plné síle, činí je zcela dokonalými a velmi silnými. Některé rostliny tak mají největší sílu na jaře, jiné v létě, jiné na podzim, jiné v zimě. A kdybychom je sbírali tehdy, kdy jejich duch buď ještě, abych tak řekl, nedozrál a nedotvořil se do plné síly, nebo již vyprchal nebo zeslabil se a odumřel, jakou sílu, myslíš, budou takové rostliny mít? Proto je třeba pečlivě úvahy o správném čase nejenom při sbírání rostlin, ale i při přípravě a podávání léků. Význačný filosof a lékař Fernel v knize *O skrytých příčinách věcí*²⁶ připomíná jednoho lékaře, který při léčení horeček a častých nemocí vybírá léky na základě pozorování hvězd a tvrdí, že velmi obdivuje jeho postup. Avšak je jisté, že každému, kdo kdy vynikl v umění lékařském a vytvořil při léčení nemocí obdivuhodné dílo, pomohlo pozorování hvězd. Není možné, aby se lékařské umění odpoutalo od poznání astronomie, o tom nám však prostor a čas nedovolují pohovořit podrobněji.²⁷ (fol. A2r–A3v)

²⁶ Ioannes Fernelii Ambiani *De abditis rerum causis libri duo*, Parisiis, apud Christianum Wechelum, 1548, kn. II, kap. 13.

²⁷ *Variis modis sapiens et veneranda illa antiquitas exprimere nobis conata est consensum illum superioris mundi cum inferiori: Homerus quidem per catenam auream, Philo vero allegorice per scalam sancto illi Patriarchae Iacob in somnis ostensam, ab imo terrae ad summam usque coeli convexitatem erectam. Aristoteles idipsum etiam multis in locis, variis loquendi figuris expressit, in eoque constans omnium est sententia, primordia nostri ortus atque generationis rerum a coelo manare, indeque veluti a potiore natura proficisci. In hoc autem consensu coelum partes masculas activasque sustinet, inferiora vero haec femineas, passivasque obeunt vices, adeo, ut non absurde coniugium quoddam superioris mundi cum inferiori quis dixerit. Atque haec in genere ita se habeant.*

Iam vero si quis ad singulas species, aut etiam idividua descendere ac in illis etiam consensum illum investigare voluerit, manifeste in quibusdam deprehendet alia magis esse Solaria, alia Lunaria, alia Martia, alia Venerea. Sic Martis stella movet bilem rufam, Saturni bilem atram. Vis Solaris attrahit Solaria, Luna trahit aquas, medullas et phlegmata et omnia Lunaria, denique, singulae stellae singulis rebus subiectis et sibi analogis infundunt vim suam et proprietatem per radios. Hinc manarunt sigilla veterum et imagines auro et rebus medicatis insculptae et impressae, quibus admiranda opera faciebant. Nec sunt res vanae et superstitiosae, si modo recte quis his utatur. Nam formae rerum inferiorum afficiuntur a coelestibus formis, ut pulchre a Ptolemaeo Aph. 9 proditum est. Sed plura de his dicere non est loci huius.

Cum itaque constet ortus et interitus causam a coelo dependere, nec quicquam esse, quantumvis exiguum illud et vile a nobis reputetur, quod vim et spiritum sui esse, motus et effectiois non

Shrňme si nejdůležitější body tohoto programového textu. S odvoláním na starověké autority Hájek nejprve poukazuje na vzájemnou propojenost mezi nebesy a zemí. Domnívá se přitom, že nebe představuje aktivní, kdežto země pasivní část světa, takže nebe je spíše „mužské“, zatímco země „ženské“ povahy. Používá biologickou metaforou rození, kdy nebe oplodňuje svým působením zemi, která do sebe přijímá jeho působení. Pozoruhodné jsou i obrazy, kdy Hájek mluví o tom, že věci „vyplývají“ či „řinou se“ (*manare*) z nebe nebo že se „z hvězd prostřednictvím paprsků vlévá do věcí rozmanitý duch (*per radios spiritus ... infunduntur*)“²⁸. Setkáváme se tu zjevně s představou, podle níž jemný duch-dech (řecky *pneuma*)²⁸ jakoby vtéká z vyšších částí do nižších a svým působením je utváří. (Ostatně takto vzniklo i české slovo „vliv“, které má paralelu s latinským slovem *in-fluentia*, doslova „v-lévání“.)²⁹

V Hájkově výkladu současně vstupují do hry „vertikální“ řady vzájemných souvislostí, které překračují základní rozlišení mezi nebeskou a pozemskou částí světa. Jednotlivé věci zde na zemi odpovídají svou povahou jednotlivým nebeským tělesům, s nimiž jsou spojeny různé formy, které vznikají kolem nás. Jedná se o slavnou nauku o *signatura rerum*, kdy věci ve světě jsou propojeny na základě vzájemné podobnosti. Sám Hájek hovoří o „souladu“ (*consensus*), popřípadě

---

accipiat a coelo et sideribus, quibus res subsunt, adeo, ut etiam admirandae illae sympathiae et antipathiae inde ortum trahant, non erit vana, nec superstitiosa, nec inutilis astrologiae consideratio, ut multi osores illius plenis buccis deblaterant, et quam non didicerunt, artem superbe contemnunt atque irrident, quin potius utilis et necessaria, atque magno adiumento rerum naturalium indagationi et medicationi esse censenda est. Sunt enim certa tempora, quibus a stellis per radios spiritus rebus infunduntur, efficiuntque eas, quando is spiritus viget in illis, perfectissimas validissimasque. Sic quaedam plantae vigent verno tempore, aliae aestate, aliae autumno, aliae hieme, quas si collegerimus tum, quando spiritus illarum vel nondum, ut ita dicam, maturuit et in summo vigore constituturus est, vel iam pene elanguit, aut prorsus emortuus est, quid virium putas habituras eas plantas? Quare temporis diligens consideratio est adhibenda, non modo in plantis colligendis, sed etiam in praeparandis et exhibendis medicamentis. Sic Fernelius philosophus et medicus eminentissimus lib. De abditis rerum causis meminit cuiusdam medici, qui in curandis febribus, popularibusque morbis, selectas antidotos diligenti siderum observatione adhibebat, dicitque magnae sibi admirationi eius opera fuisse. Ac certum est, omnes, qui in arte medica unquam excelluerunt, mirandaque opera in morborum curationibus fecerunt, hos omnes adiutos siderum coelestium observatione. Nec potest fieri absoluta ars medica absque astronomiae cognitione, de quo fusius narrare, locus et tempus non patiuntur. ...

²⁸ Srov. PRIESNER – FIGALA [14], „*Pneuma*“ (s. v.), s. 238–239.

²⁹ Hájek ve svých českých minucích používá slovo „influenčí“, v češtině se říkalo rovněž „vplyv“, které nacházíme i v dnešní slovenštině. To, že „vliv“ i „vplyv“ vznikly patrně jako kalk německého „Einfluss“ jen potvrzuje, že ve všech případech je v pozadí stejná představa.

analogii (*sibi analogi*) mezi nebeskou a pozemskou částí světa.³⁰ Poukazuje zde mimo jiné na souvislosti mezi planetami a galénovskými šťávami – Mars v lidském těle ovlivňuje červenou žluč (*bilem rufam*), Saturn černou žluč (*bilem atram*), Měsíc hlen (*phlegmata*).³¹ Připomeňme, že s černou žlučí (řecky *melaina cholē*) a působením Saturna souvisí podle renesančních představ vznik melancholie, která byla v dané době „módní nemocí“, jež sužovala intelektuální povahy, jako byl Marsilio Ficino či Shakespearův Hamlet.

Jak Hájek dále vysvětluje, vliv hvězd na věci v našem světě je patrný z toho, že různé rostliny vzcházejí v průběhu roku a během odlišných ročních období. Je to tím, že se do nich v různé době vlévá z nebe duch-dech (*spiritus*), který jim dodává sílu a působí jejich zrání. Díky působení různých hvězd na různé rostliny mezi nimi zároveň vznikají vzájemné „sympathie a antipathie“.³² To, že si uvědomujeme patřičné souvislosti mezi hvězdami a rostlinami, nám pak umožní zvolit správné léky podle toho, jaké je právě roční období a postavení planet. S odvoláním na významného francouzského lékaře Jeana Fernela Hájek poukazuje na význam poznání astrologických souvislostí pro správné léčení nemocného. Z tohoto hlediska jsou spolu medicína a astronomie neoddělitelně propojeny.

Ve své astrologické předpovědi (minuci a pranostice) na r. 1565, kterou Hájek napsal ve stejném roce, kdy vydal tři astrologické spisky, předpovídá dokonce i počasí. I ono se totiž odvozuje z postavení planet, které působí na živly, jež počasí vytvářejí. Z dané nebeské konstelace lze pak odvozovat nejenom, jaká bude úroda, ale i nemoci či epidemie, neboť ty podle dobových představ vznikají z nepříznivých výparů.³³ S nebem tak souvisejí přes řadu prostředníků nemoci, které vznikají vlivem postavením planet v té které době.

* * *

Po úvodním dedikačním listu následují v Hájkově edici první dvě astrologická pojednání. Již při jejich zběžném pročení je patrné, že je Hájek nevybral náhodně, nýbrž obsahují přehledný úvod do astrologické problematiky a ve skutečnosti

³⁰ Viz slavný výklad, který podává FOUCAULT [8], kap. 2, srov. ovšem rovněž výhrady, které k Foucaultově klasifikaci vztahů podobnosti v rámci renesanční *epistémé* vznesl COPENHAVER [2], s. 404–406.

³¹ Srov. KLIBANSKY – PANFOSKY – SAXL [11], s. 127–128.

³² K pojetí sympatetických a antipatetických vztahů v antice a renesanci srov. Nejeschleba [13], kap. 1–2, a CHLUP [10], s. 210–239.

³³ *Minuci a pranostika* Doktora Tadeáše Hájka z Hájku k *Létu Páně 1565*, vytištěno v Starém Městě Pražském u Jiříka Melantricha z Aventinu, 1564.

tvoří celek, byť poněkud volného charakteru. V prvním v nich (*Fragmentum astrologicum*) jsou popsány jednotlivé části kosmu, základní vlastnosti nebeských těles a znamení, včetně jejich vzájemných konstelací a působení na pozemskou část světa. Druhé pojednání (*Liber regum*) dále rozvádí astrologický význam jednotlivých nebeských těles a znamení. Spojením obou textů tak vznikla jakási encyklopedie základů astrologie. Hájek je pro svou edici vybral a upravil, protože s nimi zjevně souhlasil a byl přesvědčen o jejich obecné platnosti, zároveň se však nejedná o formulaci principů fungování astrologie, která by byla jeho vlastní. Další ukázky, jež uvádíme, naproti tomu pocházejí z komentářů k výročkům Herma Trismegista, které pocházejí přímo z Hájkova pera. Protože jsou na některých místech obtížně srozumitelné, Hájek je cítí potřebu vysvětlovat a rozsáhleji komentovat, na rozdíl od předchozích dvou spisů, které hovoří takřkajíc samy za sebe.

(2) U všech živých bytostí spočívá život v teple (*calor*) – bez tepla totiž nemohou žít ani živočichové, ani rostliny. Proto všichni filosofové definovali v jednomyslné shodě život jako teplo, smrt pak jako zánik tepla, což je jeho nepřítomnost, nikoli však protiklad. Toto teplo vlévá (*infundit*) Slunce oživujícími paprsky (*radiis vivificis*) všemu živému, a proto je nazýváno zdrojem a původcem našeho života a otcem všech živých bytostí. Toto teplo však nemůže přetrvávat, aniž by mělo to, co je uchovává, podporuje a vposledku spoluzažihá a udržuje sám život. Proto je k teplu přidružena píce a troud, totiž jakási vlhkost (*humor*), která je vzdušná a výživná jako olej. V těchto dvou věcech, v teplu a ve vlhkosti, tedy spočívá život všeho živého. Jak bylo řečeno, teplo vlévá Slunce, naproti tomu Měsíc je při rození a udržování života poskytovatelem vlhkosti (rození totiž povstává z teplého a vlhkého). Slunce tak vkládá formu, Měsíc poskytuje jako podklad látku. Proto se říká, že u rození a udržování života má Slunce roli otce, kdežto Luna matky, takže jsou, podle jednomyslné shody všech, stejně silní ve svém působení a díky povaze a schopnosti každého z nich příčinou rození a života. A jelikož si tohoto povšimla ona moudrá a úctyhodná stará doba, Lunu nazývala tu malým Sluncem, tu jeho společnící, tu zástupcem a sestrou. Jak se domnívám, nikoli náhodou oba, totiž Apollóna i Artemidu, porodila na Délu jejich matka a rodička Létó.³⁴ (fol. H2r–v)

³⁴ *Omnium viventium vita e calore constat, sine calore enim neque animalia, neque stirpes vivere possunt. Hinc est quod omnes philosophi unanimi consensu vitam calorem esse definirunt, mortem vero caloris extinctionem, quae ipsius est privatio, non autem contrarium. Illum autem calorem infundit Sol radiis vivificis omnibus viventibus et ob hanc causam dictus est vitae nostrae fons et autor et omnium viventium pater. Quia autem calor ille subsistere nequit, nisi habeat, quod eum sustentet, fulciat, denique vitam ipsam confervet tueaturque. Ideo veluti pabulum et fomentum*

Hájek zde dále rozvíjí základní principy, které popsal v předchozí ukázce. Život podle něj souvisí s teplem (*calor*) a bytostí, z nichž teplo odejde, umírají. Toto teplo dodává na zemi Slunce, samo by však nedokázalo existovat bez vlhkosti (*humor*), která slouží jako jakési palivo pro teplo a která pochází z Měsíce. Mezi oběma nebeskými tělesy je tedy opět základní polarita, kdy Slunce představuje mužský princip a formu, kdežto Měsíc (Luna) naopak princip ženský a látku, která je ke vzniku živého rovněž nutná. Slunce a Měsíc tak představují základní principy, díky nimž svět funguje ve vzájemné polaritě mužsko-ženských částí, a to i napříč rozdílem, který je mezi nebem a zemí.

(3) Jako je při sestavování léků největší obtíž, že se skládají a směšují způsobem, z něhož vzniká taková míra stupňů a taková forma léku, jež bude mít v budoucnu moc a schopnost odstranit nemoc, stejně tak je v astrologii nezbytné a potřebné poznat směšování hvězd a to, co vzniká z takového mísení. Odtud totiž vznikají všechny významy (*significationes*). Vidíme, že se to děje rovněž v přirozené směsi, která je tvořena živly. V každé smíšené věci jsou totiž živly a prvotní kvality, přesto to, co je smíšené, je jednou ohnivě, jindy vodní, podle přirozenosti a nadvlády formy, která převažuje v celé směsi ...

Máme-li tedy hvězdy, které ve směsi mají větší vliv, zjistíme a vypočítáme podle nich události. Například když se hvězdná směs skládá jak z příznivých, tak z nepříznivých hvězd, události budou zčásti dobré, zčásti špatné, podle toho, zda se ukáže, že v tomto smísení převažuje příznivá či nepříznivá hvězda. A abych rozvíjel dále ono přirovnání, které jsem navrhl na začátku, astrolog přistupuje ke směsi hvězd stejně jako rozumný lékař ke skladbě léků. Jakmile totiž pozná přirozenost nemoci a nemocného, je mu známa i přirozenost léků, které mají nemoc odstranit. Ty pak dohromady promísí v určité váze a míře tak, že tu přidá ten, tu odebere onen, tu je zase vyrovná, přičemž rozumně a důvtipně posoudí, kolik může snést přirozenost nemoci, nemocného i léků. Podobně bude astrolog užívat

---

sibi adiunctum est, videlicet humor quidam aereus atque pinguis, veluti oleum. Quare his duobus, nimirum calore et humore, omnium viventium vita constat. Calorem, ut dictum est, infundit Sol. Luna autem humoris in generatione vitaeque conservatione est ministratrix: (nam generatio e calido existit et humido) ac Sol quidem formam inducit, Luna materiam subiicit et suppeditat. Unde factum est, ut patris vices Sol, Luna vero maternas in generatione vitaeque conservatione obire dicatur atque ita paribus viribus, pro natura cuiusque et potestate, unanimique consensu, generationis et vitae causa sunt, quod cum animadvertisset sapiens et veneranda illa antiquitas, Lunam nunc parvum Solem, nunc sociam, vicariam et sororem nominabat. Nec temere, ut arbitrator, utrumque enim, videlicet et Apollinem et Dianam, enixa est in Delo insula Latona, mater et parens. ...

stejné rozvážnosti a nadání při vysvětlování událostí tak, že bude přesně zvažovat, vyvažovat a směřovat jednotlivosti a mírnit svůj soud.³⁵ (fol. H4r–I1v)

Hájek v tomto úryvku podrobněji rozpracovává představu analogie, která podle něj existuje mezi postavením a vlivem jednotlivých planet a různými složkami léku. Vychází zde z představy, že i když se všechny věci, léky nevyjímaje, skládají ze směsi čtyř živlů, můžeme vždy poukázat na jednu jejich část, která převažuje. Podobně jako můžeme danou událost vyložit podle převažujícího postavení planet jako příznivou či nepříznivou, lze totéž tvrdit i o jednotlivých substancích vzniklých mísením čtyř základních živlů. Úkolem lékaře je pak při přípravě léku vytvořit takovou směs, která by určitého pacienta dokázala vyléčit z jeho nemoci. Podle všeho jde tedy o to, aby lékař přeměnil nepříznivou směs živlů v těle nemocného na směs, která je pro něj příznivá.

Hájek se vzápětí znovu vrací k sympatetickým a antipatetickým vztahům mezi různými rostlinami. Představa kosmických souvislostí mezi jednotlivými věcmi, které jsou ve vztahu vzájemné přitažlivosti či protikladu, byla přitom jedním ze základních pilířů renesančního chápání světa. Tyto vztahy vznikají díky astrologickým souvislostem a afinitám mezi jednotlivými rostlinami a planetami:

(4) A abych se obrátil odsud k jiným věcem a naznačil, odkud je třeba čerpat tajemství přírody – tvrdím, že ony obdivuhodné sympathie a antipathie věcí vyplývají odtamtud [tj. ze vztahů mezi nebeskými tělesy]. To, že mezi vinnou révou a kapustou vládne takováto antipathie, nelze vysvětlit jinak, než že

³⁵ *Sicut in medicamentorum compositionibus haec maxima habetur difficultas, ut ita componantur commisceanturque, ut inde ea graduum mensura, eaque forma medicamenti resultet, quae sit futura potens et valida pro depellendo morbo, sic in astrologia nosse commistiones stellarum et id quod ex illa commistione resultat, hoc opus, hic labor est. Inde enim omnes significationes dependent. Videmus hoc etiam fieri in mistura naturali, quae fit ex elementis. In omni enim misto sunt elementa, qualitatesque elementariae, tamen mistum hoc quandoque est igneum, quandoque aereum, pro natura et dominio formae praedominantis in universa mistura. ...*

Habitis ergo stellis, quae potiores partes in mistione nactae sunt, ex his eventus colligemus ratiocinabimurque. Ut si mistio stellarum ex beneficis maleficisque constat, eventus erunt partim boni, partim mali, secundum quod benefica vel malefica stella superior extiterit in ea mistura. Ac ut non recedam ab ea similitudine quam initio proposui. Astrologus circa misturas stellarum perinde se geret, quemadmodum prudens medicus circa medicinarum compositionem. Cognita enim morbi et aegrotantis natura, item et medicamentorum, quae morbum depulsura sunt, eas simul certo pondere et mensura permiscet, nunc de his addendo, vel de illis detrahendo, vel etiam adaequando, quantum et morbi et aegrotantis et medicamentorum naturam ferre posse, prudenter et ingeniose iudicat. Similiter astrologus eadem utetur prudentia et ingenio in explicandis eventibus [corr. ex „explicanda eventibus“], singula exacte pensitando, trutinando, miscendo et iudicium moderando.

v kapustě je měsíční duch (*spiritus*), kdežto v révě duch marsovský, což jsou duchové vůči sobě protikladní. Stejně tak kapustě kladou odpor dobromysl, ruta a brambořík [= zemský ořech, *cyclamen*]. Záraza [= orobaňka] dusí luštěniny, protože duch Marsu je nepřátelský duchu Jupitera. Avšak myrta a oliva se navzájem objímají, protože první má v sobě slunečního ducha, kdežto druhá ducha Venuše, které jsou ve vzájemném souladu. Okurky milují vodu, protože je v nich měsíční duch, a mají se rády kvůli vzájemné podobnosti, avšak vyhýbají se oleji, protože duch Merkura klade přirozeně odpor duchu měsíčnímu. Takto rovněž velmi často vidíme, že někteří lidé se hned na první pohled vzájemně objímají a milují, avšak jiní vzplanou vůči sobě nevyslovitelnou nenávistí. Příčiny všech těchto věcí je třeba hledat výhradně v nebi.³⁶ (fol. 11v)

S touto pasáží lze porovnat Hájkovu předmluvu k českému překladu Mattioliova *Herbáře* vydaného o dva roky dříve (1562). Je pozoruhodné, že úvahy o „okultních kvalitách“ nacházíme právě jen v této předmluvě, která je nesporně Hájkovým dílem, kdežto ve vlastním textu *Herbáře*, jehož hlavním autorem je Mattioli, převládají spíše aristotelská explikační schémata. To znovu ukazuje hloubku Hájkových zájmů o „hermetické vědy“.³⁷

Nachází se také mezi mnohými věcmi na tomto světě tajné jakési přátelství i nepřátelství, jako: Magnet železo táhne, ale když jej česnekem potřeseš, potratí takovou moc. Akštein [= jantar] též přitahuje k sobě stébła a mrvy a bazaliku od sebe odhání. Dub, když jest blízko od vlaského vořechu, usychá. Bolehlav vínem z kropený vadne. Kapusta s routou a s vínem tajné nepřátelství drží, že podle sebe nikoli růsti nebudou, a Plinius vypisuje,³⁸ že samou vůní kapustovou víno v sudích se kazí a porušuje; ale zas se napravuje nakladením do něho listů

³⁶ *Ac ut me hinc ad alia etiam conferam, ac unde arcana rerum naturae nobis haurienda sint, insinuem: dico, inde manare rerum admirandas illas sympathias et antipathias. Quod enim inter vitem et brassicam tanta est antipathia, alia ratio reddi nequit, quam quod haec habeat spiritum Lunarem, illa Martium, qui spiritus sunt sibi contrarii. Sic etiam eidem brassicae repugnant origanum, ruta et cyclamen. Et orobanche legumina strangulat, quia Martis spiritus Iovio adversatur. At myrtus et olea amplectuntur se invicem, quia haec Solarem, illa Venereum adeptam est spiritum, quorum mutua est convenientia. Sic cucumeres diligunt aquam, quia Lunarem habent spiritum et propter similitudinem se mutuo diligunt. At refugium oleum propter spiritum Mercurii naturam repugnantem Lunari spritui. Sic etiam videmus persaepe quosdam homines mox primo intuitu se mutuo complecti et amare, alios vero indicibili erga se odio flagrare. Horum omnium causae tantum a coelo et a stellis petendae sunt.*

³⁷ Srov. Čermáková [4], s. 26–28; Purš [15], s. 435–436.

³⁸ Plinius. *Naturalis historia*, XX, 36 (93–95).

manholtového.³⁹ A z té příčiny učitelé staří položili, že kapusta opilství odpírá. Item táž kapusta drží přirozenou a tajnou nenávist s zemským vořechem, kterýž latině cyclaminus slove, a s dobroumyslí, takže podlé nich sáta uvadá. A mnoho jest na všech věcech předivných mocí těm podobných, kdož by toliko jich pilně šetřil a vyhledával. Já pro příklad toliko některé jsem tuto přivesti a před oči předložiti chtěl, abych tudy mnohým žádost a chťic k takovým předivným věcem od Pána Boha stvořeným zbudil, aby i oni bedlivější při vyhledávání věcí stvořených byli.⁴⁰

Nejrozsáhleji probíraným příkladem pro působení antipatetických vztahů mezi různými rostlinami, který se objevuje v obou citovaných ukázkách, je vzájemné napětí a nepřátelství mezi vínem a kapustou. Stojí za zmínku, že stejný příklad je zmiňován i jinými dobovými autory.⁴¹ Zároveň však nelze pominout i příznačný rozdíl v důrazu mezi oběma právě citovanými texty. Zatímco ve svém komentáři k výrokům Herma Trismegista Hájek sleduje především astrologické souvislosti mezi jednotlivými rostlinami, v předmluvě k překladu Mattioliho *Herbáře* se jeho vysvětlení sympatetických a antipatetických vztahů omezuje na stručný odkaz na stvořitelský záměr (křesťanského) Boha, který je původcem i těch nejpodivuhodnějších věcí. Odlišný důraz v obou případech je dán patrně skutečností, že na rozdíl od *Herbáře* je problematika, kterou Hájek ve svém komentáři ke *Stům výrokům Herma Trismegista* sleduje, jednoznačně astrologická. Astrologické souvislosti mezi planetami a rostlinami mu zároveň umožňují předložit mnohem detailnější a svým způsobem „vědeckější“, totiž kauzální vysvětlení toho, jak se rostliny navzájem ovlivňují. Překlad Mattioliho *Herbáře* naproti tomu sloužil jako praktický nástroj k rozpoznávání jednotlivých rostlin, které byly používány při běžném léčení a v určitém smyslu se jednalo o populární publikaci, v něčem obdobnou minucím, které Hájek pravidelně pro každý rok sestavoval.

³⁹ Jedná se o listí z červené řepy, srov. Hájkův překlad Matthioliho *Herbáře*, II, 35 (viz následující poznámku).

⁴⁰ Petr Ondřej MATTHIOLI – Tadeáš HÁJEK z HÁJKU. *Herbář jinak bylinář velmi užitečný*. J. JANKO a kol. (eds.). Praha, 1982, s. 19–20, původní vydání: *Herbář, jinak bylinář, velmi užitečný, ...* od Doktora Petra Ondřeje Matthiola Senenského ... na českou řeč od Doktora Tadeáše Hájka z Hájku přeložený, vytištěno v Starém Městě Pražském u Jiříka Melantricha z Aventinu, Léta Páně 1562. Staročeské názvy rostlin uvedené v textu pocházejí od Hájka samotného, u jiných dobových autorů se může daná terminologie lišit.

⁴¹ Stejný příklad tak uvádí ve svém slavném díle *Slova a věci* pro ilustraci renesanční *epistémé* Michel FOUCAULT [8], s. 39, ve slovenském překladu s. 40. Foucault se zde opírá o spis G. Cardana, *De subtilitate*, začátek kn. VIII.

Hájek ovšem nepřijímá astrologické vysvětlení pozemských dějů zcela bezvýhradně a je si vědom jeho omezení:

(5) Dále může astrolog tím, že pečlivě zkoumá změnu vzduchu, rozumně předpovídat výnos věcí, které se rodí ze země, avšak odhadovat a dovozovat jejich cenu a hodnotu z polohy hvězd, co je to jiného než věštění? Neboť často vidíme, že cenu obilí určuje úvaha chtivých lidí a oněch Kyklopů, kteří neuvažují v duchu o ničem jiném, než jak říká básník:

Každý, kdo peníze má, si pluje bezpečným větrem,
jak se mu líbí a zdá, řídí si štěstěny krok.

[Petronius, *Satyricon*, 137, 9. Přel. K. Hrdina]. (fol. O1v)⁴²

Tato poslední ukázka tvoří součást širší renesanční diskuse o lidské svobodné vůli a osudovém determinismu, který byl s astrologií spojen. Různí autoři řešili v dané době toto napětí různě.⁴³ Jak je patrné, Hájek nevyklučuje lidskou aktivitu, včetně ekonomických procesů, které jsou v jeho pohledu zcela v lidských rukou. Na druhou stranu je však zřejmé, že astronomické, ale i fyzikální děje, počasí nevyjímaje, jsou astrologickými zákonitostmi jednoznačně určeny. To umožňuje predikce do budoucna, mezi něž patří i populární předpovědi pro jednotlivé roky (minucí), které Hájek pravidelně vydával a které velmi dobře zapadají do mnohem teoretičtějšího rámce, jež v tomto spise načrtává. Máme-li použít tradiční rozlišení mezi přírodou a kulturou, podle této ukázky astrologie popisuje nezvratitelné přírodních zákonitosti, kdežto sféru lidské kultury, včetně jejich ekonomických souvislostí, formují její aktéři sami.

* * *

Pokusíme-li se na závěr Hájkovy výklady zařadit do celkového kontextu renesanční astrologie a kosmologie, je zřejmé, že se u něj setkáváme s poměrně

⁴² *Porro de proventu rerum e terra nascentium astrologus, mutatione aeris diligenter perspecta, potest rationabiliter praedicere, sed pretium et valorem illarum ex siderum positu colligere et augurari, quid aliud est quam sortilegum agere? Nam pretium annonae fieri saepe videmus ad arbitrium avarorum hominum et istorum Cyclopum, qui nihil aliud in animo versant, quam illud poetae:*

*Quisquis habet nummos securo navigat aura
fortunamque suo temperat arbitrio.*

⁴³ Srov. např. DOOLEY [5].

běžnou naukou, která nijak výrazně nevybočuje z dobových diskusí.⁴⁴ To je patrně i jedním z důvodů, proč, jak jsme zmínili na začátku, Hájkova komentovaná edice astrologických spisů patří k méně studovaným částem jeho rozsáhlého díla. Je však tato kniha ve vztahu k jeho dalším, tak různorodým zájmům opravdu zcela okrajová? Představuje pouhý marginální počin v díle tohoto vpravdě renesančního učenice a vědce? Domníváme se, že nikoli a že díky Hájkovu zájmu o tyto astrologické spisky je naopak patrné, jak jeho rozmanité aktivity spolu navzájem souvisejí.

Jak známo, Hájkovou hlavní profesí byla medicína, kterou sám prakticky provozoval a kvůli jejímž potřebám mimo jiné pořídil překlad Mattioliho herbáře do češtiny. Jak jsme mohli ovšem sledovat, v jeho pojetí lékařství souvisí těsně s pozorováním hvězd, neboť to, co se děje na nebi, má díky spleti sympatetických a antipatetických vztahů, kterými je protkán celý kosmos, vliv rovněž na pozemské dění. To vysvětluje, proč Hájek věnuje svůj zájem jak astrologii, tak astronomii, bez jejíž znalosti není možné vytvořit správné astrologické předpovědi. Astronomické, ale i astrologické výpočty zase vyžadují dobrou znalost matematiky, jejíž výuku na Karlově univerzitě se snažil Hájek pozvednout. Z jeho raných děl do tohoto obrazu světa dobře zapadá i *Metoposkopie*, která se rovněž opírá o řadu astrologických souvislostí.

Hájkovy zdánlivě disparátní zájmy tak v posledku tvoří koherentní celek a právě v díle *Astrologia opuscula antiqua* máme jedinečnou příležitost nahlédnout do samého nitra jeho představ o tom, jak fungují vztahy ve světě a kosmické souvislosti, které zde, stejně jako u jiných renesančních myslitelů, reprezentují především sympatetické vztahy mezi nebesy a pozemským děním. O ty se Hájek zjevně opírá i v jiných svých badatelských a praktických aktivitách a v žádném případě nepředstavují pouhou rétorickou úlitbu dobovému „iracionalismu“, za jehož ztělesnění bývají astrologie a hermetické vědy často považovány. Z výše uvedených ukázek je naopak patrné, že se v tomto případě jedná o myšlenkově poměrně koherentní koncepci, která stojí v pozadí rozmanitých Hájkových raných vědeckých zkoumání, jež vedly k řadě jeho důležitých počinů v různých vědeckých disciplínách. Dalo by se proto tvrdit, že díky Hájkově edici tří zdánlivě marginálních astrologických spisů se dozvídáme nejenom, jak souvisí nebe se zemí, ale i různé části Hájkova díla spolu dohromady.

Zároveň je ve výše uvedených ukázkách velmi hutným způsobem vyjádřen pohled na svět člověka pozdní renesance. V případě Tadeáše Hájka z Hájku se navíc jedná o mnohostranného učenice a vědce, který působil a hrál významnou roli v jednom z nejvýznamnějších center dobového myšlenkového kvasu,

⁴⁴ Srov. např. BARTON [1], DOOLEY [5].

rudolfinské Praze. Stojí přitom za pozornost, že aby mohly fungovat sympatetické a antipatetické vztahy, které zajišťují působení na dálku, musíme svět chápat jako obrovský živý organismus. Tento obraz světa postupně v raném novověku ustupuje pojetí světa jako obrovského mechanismu, které vrcholí v představě přesně fungujícího stroje moderní fyziky, v němž jednotlivá neživá tělesa či malá tělíska na sebe navzájem působí bezprostředním materiálním dotykem a pohybují se zcela bezvýhradně podle univerzálně platných zákonů.⁴⁵ Naproti tomu svět, o kterém mluví Hájek, je plný živých bytostí, sám je živý a jakožto obrovský organismus je vnitřně provázán vzájemnými vzdálenými souvztažnostmi, v jejichž rámci mohou fungovat disciplíny jako alchymie či astrologie. Jak ale bylo zmíněno, toto možná až příliš komplexní pojetí světa během krátké doby ustoupí mnohem reduktivnější mechanistické vědě.

Sekundární literatura

- [1] T. BARTON. *Ancient Astrology*. London – New York, Routledge, 1994.
- [2] B. P. COPENHAVER. „Did Science Have a Renaissance“. *Isis*, 83, 1992, s. 387–407.
- [3] B. P. COPENHAVER. *Magic in Western Culture. From Antiquity to the Enlightenment*. Cambridge, Cambridge University Press, 2015.
- [4] L. ČERMÁKOVÁ. *Pietro Andrea Mattioli, Tadeáš Hájek z Hájku a vědění o rostlinách v 16. století*. Diplomová práce. Praha, Katedra filosofie a dějin přírodních věd PŘF UK, 2009.
- [5] B. DOOLEY (ed.), *A Companion to Astrology in the Renaissance*. Leiden – Boston, Brill, 2014.
- [6] F. EBELING. *Tajemství Herma Trismegista. Dějiny hermetismu*. Přel. M. Žemla. Praha, Malvern, 2009 (původní německé vydání 2005).
- [7] E. FENTON (ed.). *Deníky Johna Deebo*. Přel. Marzia a Derek Patonovi. Praha, Academia, 2013 (původní anglické vydání 1998).
- [8] M. FOUCAULT. *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*. Paris, Gallimard, 1966; slovenský překlad: *Slová a věci. Archeológia humanitných vied*. Přel. M. Marcelli – M. Marcelliová. Bratislava, Kalligram (2. vyd.).
- [9] Z. HORSKÝ. *Koperník a české země*. V. HLADKÝ – T. HERMANN – I. LELKOVÁ (eds.). Červený Kostelec, Pavel Mervart, 2011.
- [10] R. CHLUP. *Proklos*. Praha, Herrmann & synové, 2009.

⁴⁵ Tato témata rozvíjí a variuje HORSKÝ [9], srov. především kap. 3–4.

- [11] R. KLIBANSKY – E. PANOFKY – F. SAXL. *Saturn and Melancholy. Studies in the History of Natural Philosophy, Religion and Art*. London, Thomas Nelson & Sons, 1964.
- [12] P. LUCENTINI – V. P. COMPAGNI. *I testi e i codici di Ermete nel Medioevo*. Firenze, Edizioni Polistampa, 2001.
- [13] T. NEJESCHLEBA. *Kapitoly z renesanční filosofie*. Brno, CDK, 2014.
- [14] C. PRIESNER – K. FIGALA (ed.). *Lexikon alchymie a hermetických věd*. Přel. P. Babka. Praha, Vyšehrad, 2006.
- [15] I. PURŠ. Tadeáš Hájek z Hájku a jeho alchymický okruh. In I. PURŠ – V. KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*. Praha, Artefactum, 2011, s. 423–457.
- [16] J. SMOLKA. K datu narození Tadeáše Hájka. *Dějiny věd a techniky*, 34, 2001, s. 271–278.
- [17] J. SMOLKA – M. ŠOLC. Metoposkopické aforismy Tadeáše Hájka. *Dějiny věd a techniky*, 41, 2008, s. 271–278.
- [18] L. THORNDIKE. *A History of Magic and Experimental Science, II*. New York – London, Columbia University Press, 1923.
- [19] E. URBÁNKOVÁ – Z. HORSKÝ (eds.). *Tadeáš Hájek z Hájku (1525–1600) a jeho doba*. Praha, Státní knihovna ČSR – Čs. astronomická společnost při ČSAV, 1975.
- [20] M. WIERSCHIN. *Handschriften der Ratsbücherei Lüneburg*. Wiesbaden, Harrasowitz, 1969.
- [21] E. ZINNER. *Geschichte und Bibliographie der astronomischen Literatur in Deutschland zur Zeit der Renaissance*. Stuttgart, Hiersemann, 1964 (2. vyd.).

Summary

The short booklet *Astrologia opuscula antiqua*, edited and published by Tadeáš Hájek z Hájku (Hagecius) in 1564 and accompanied by his commentaries, consists of three astrological treatises: *Fragmentum astrologicum vetus*, *Liber regum*, and *Hermetis astrologi centum aphorismorum liber* also known as *Centiloquium*, which is attributed to the legendary Hermes Trismegistus. There is a controversy among scholars regarding the identification of the first two titles, whereas the third one is a well-known medieval Hermetic treatise. By joining together the first two texts, Hájek created a sort of elementary astrological encyclopaedia, while in the case of the third one he felt the need to provide it with a more extensive commentary. Esoteric and Hermetic interests of Tadeáš Hájek are well-known, although they

are sometimes downplayed in order to emphasise his scientific achievements. From his introduction, as well as from other authorial interventions, it is possible to reconstruct a relatively coherent view of the world, one rather typical of the period. According to it, the Sun, the Moon, and the planets influence earthly events through a network of the sympathetic and antipathetic relations. They also affect the balance of the four Galenic humours which account for human health. Astrology is thus useful not only for a prediction of future events – including weather in a given year or diseases originating in certain climatic conditions – but can also be applied in medicine, where it can help to choose the appropriate cure for an illness or guide the composition of an effective medicament. We can thus conclude that this relatively marginal publication by Tadeáš Hájek gives us an insight into how his various scientific and scholarly interests are connected. For medicine, which was Hájek's main profession, knowledge of botany is of crucial importance because it helps with the composition of proper medicaments. Moreover, medical practice is also related to astrology and as such requires good knowledge of astronomy and mathematics.

Author's address:

Katedra filosofie a dějin přírodních věd PřF UK
Viničná 7
128 44 Praha 2